

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ ПРАВ ФАКТИЧНОГО ПОДРУЖЖЯ У РАЗІ ЗАГИБЕЛІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

УГРИНОВСЬКА Оксана Іванівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу, Львівський національний університет імені Івана Франка

ОЛІЯРНИК Божена Романівна - магістрантка юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, спеціалізація "Правосуддя і судове адміністрування"

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2025.1.23>

Стаття присвячена аналізу процесуальних особливостей розгляду спадкових справ за участю фактичного подружжя у разі загибелі учасника бойових дій. У статті проаналізовано особливості проваджень у спадкових спорах за участю фактичного подружжя (жінки або чоловіка) загиблих учасників бойових дій, висвітлюючи низку правових і процесуальних викликів, що зумовлені особливостями даних правовідносин. Розглянуті проблематичні аспекти формування предмета доказування факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу. Окремо увагу зосереджено на питаннях спадкування за законом, правовому статусі фактичного подружжя та підтвердження підстав для спадкування у разі загибелі військовослужбовця у порядку як загального позовного так і окремого провадження.

На підставі здійсненого дослідження авторки дійшли висновку щодо актуальності врегулювання спадкових прав фактичного подружжя в Україні. Відсутність чітких правовстановлюючих норм значно ускладнює захист прав даної крихкої категорії як членів сім'ї загиблого військовослужбовця. Встановлення єдиних процесуальних підходів сприятиме формуванню ефективної системи охорони та захисту прав фактичного подружжя у разі загибелі військовослужбовця в реаліях сьогодення.

Ключові слова. Спадкові спори, фактичне подружжя, загибель військовослужбовця, спадкування за законом, предмет доказування, факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу, одноразова грошова допомога.

Постановка проблеми

«Ніколи не кажіть, що знаєте людину, якщо не ділили з нею спадок» Й. К. Лафатер. У зв'язку з розв'язанням агресивної та цинічної війни російської федерації проти України сьогодні питання спадкування повстає надзвичайно гостро. З огляду на зростаючу тенденцію спільного проживання без реєстрації шлюбу, виникає проблема правової невизначеності таких відносин у площині спадкових спорів. Війна забирає не лише життя наших громадян, але й змушує оцінювати наявні правові інструменти та механізми, що забезпечують баланс між інтересами родини загиблого та правами фактичних партнерів. Впродовж 2023 році судами першої інстанції було розглянуто 37 455 справ у спорах, що виникають із спадкових відносин, з них: за заповітом 8 676; та за законом 20 261 [7]. Питання спадкових прав фактичного подружжя та виникнення подальших спадкових спорів у разі загибелі учасника бойових дій аж ніяк не є правовим нігілізмом чи патологією, але лише становить частину «усвідомленої» правової реакції суспільства на поставлені перед ним війною виклики. Перед судовою системою, як гарантом забезпечення правосуддя, у такий непростий час, повстає завдання забезпечення належного захисту прав та інтересів такої крихкої верстви як фактичного подружжя. Дана проблема набуває особливо значення у ситуаціях, коли законодавство не повною мірою враховує сучасні соціальні реалії та тенденції, залишаючись не адапто-

ваним під теперішні обставини. Тож виникає питання чи здатна держава через судову владу вирішити проблеми правового вакууму та забезпечити належний захист прав та інтересів громадян в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх наукових досліджень

Грунтовними дослідженнями спадкування чоловіка та жінки, що проживають однією сім'єю без шлюбу займалися В. В. Валах, Ю. О. Заїка, Б. В. Санін, В. В. Круковес, В. І. Труби та інші. Особливості спадкування в умовах воєнного стану досліджували такі вчені як В. І. Турмецький, О. О. Кармаза, А. Мовчан, О. Печений та інші. Окремим питаннями спадкових проваджень займалися А. О. Акімова, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, Л. Є. Гузь та інші. Натомість проблематика спадкових спорів за участю одного з фактичного подружжя у разі загибелі учасника бойових дій не має значної наукової розробки і потребує детальнішого аналізу.

Мета статті

Аналіз процесуальних особливостей розгляду спадкових справ за участю фактичного подружжя у разі загибелі учасника бойових дій. Автори ставлять за мету проаналізувати правовий статус одного з фактичного подружжя в контексті спадкування, а також визначити проблеми, що виникають під час доведення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу.

Виклад основного матеріалу

Основу спадкових відносин становлять норми Цивільного Кодексу України (надалі ЦК України), а саме Книги 6. Відповідно до ст. 1216 ЦК України спадкування є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Згідно з чинним законодавством спадкування в Україні здійснюється за заповітом або/та за законом. На теренах нашої держави правовий інститут заповіту не є широкопоширеним явищем, про що вказують відносно низькі статистичні дані. Наприклад, у 2021 році нотаріусами було зареєстровано 158 969 заповітів, а кількість померлих за той рік становила 714 263 особи, тобто за нотаріальними послугами звер-

нувся кожен четвертий громадянин. У 2022 році кількість складених заповітів зменшилась майже в половину. У 2023 році показники зросли до 122 329 зареєстрованих заповітів, хоча загальний показник смертності на підконтрольних територіях України сягнув майже в пів мільйона українців [1,2].

Варто зазначити, що в науковій доктрині питання пріоритету спадкування за заповітом розкрито доволі широко, наприклад: пріоритетне право спадкування осіб, зазначених у заповіті; пріоритет заповіту як останньої волі спадкодавця тощо. Судова практика сформувала наступні підходи у спадкуванні за законом: спадкоємець першої черги має переважне право на спадщину; спадкоємець четвертої черги має пріоритетне право на отримання спадщини перед спадкоємцем п'ятої черги [3, с. 87].

Коло позивачів у спадкових спорах може бути доволі широким і включати будь-яких осіб з законним інтересом у спадковій справі. Основною підставою звернення до суду є наявність порушених або оспорюваних прав та інтересів особи. Найчастіше такими особами виступають спадкоємці за заповітом та/або законом. Якщо у випадку спадкуванні за заповітом спадкоємцями можуть бути будь-яка фізична або ж юридична особа зазначені у заповіті, то у спадкуванні за законом Главою 86 ЦК України чітко визначено коло суб'єктів спадкування відповідно до кожної з п'яти черг спадкоємців. З цього випливає наступне: спадкоємцями за законом можуть лише фізичні особи; спадкування відбувається в порядку черговості (у разі відсутності або усунення спадкоємців попередньої черги, зміни черговості на підставі договору або ж рішення суду).

До однієї із найбільш складних і неоднозначних категорій позивачів у спадкових спорах варто віднести спадкоємців 4 черги. У статті 1264 ЦК України до четвертої черги віднесені особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше як п'ять років до часу відкриття спадщини. До даної черги відносять також і конкубінат (так зване співжиття) - перебування чоловіка і жінки у фактичних шлюбних відносинах без реєстрації шлюбу. Натомість не варто обмежуватись лише даним поняттям

у розумінні спадкоємців 4 черги. Постановою Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року презюмується, що спадкоємцями четвертої черги є не лише як жінки (чоловіка), які проживали однією сім'єю з спадкодавцем без шлюбу, але таке право можуть мати також інші особи, якщо вони спільно проживали зі спадкодавцем, були пов'язані спільним побутом, мали взаємні права та обов'язки, зокрема, вітччм, мачуха, пасинки, падчерки, інші особи, які взяли до себе дитину як члена сім'ї, тощо [4].

На законодавчому рівні в Україні не встановлений термін «конкубінат» або ж «фактичні шлюбні відносини», тож і відповідного правового регулювання таких відносин з боку держави не забезпечується, натомість ст. 74 СК України встановлює правовий режим майнових відносин жінки і чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі. Тож на об'єкти права спільної сумісної власності фактичного подружжя поширюються положення права спільної сумісної власності подружжя таким чином створюючи для таких юридичні наслідки. Проте варто зауважити, що **дана норма не дає можливості прирівнювати фактичних чоловіка (жінку) до спадкоємців першої черги**, на цьому наголошує Верховний Суд у постанові від 21 жовтня 2021 року у справі № 401/2614/17. **Суд зауважив, що проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу не є підставою для виникнення в них права на спадкування за законом у першу чергу на підставі статті 1261 ЦК України** [5].

В опублікованих даних Міністерством юстиції за перше півріччя 2024 року понад 72 000 шлюбів було зареєструвано, що на 15% менше з тогорічними показниками та на більше ніж третину менше ніж у 2022 році. Згідно статистики у фактичних шлюбних відносинах перебуває кожна десята пара в Україні. Зростаюча тенденція спільного проживання без реєстрації шлюбу спричиняє виникнення подальших спірних спадкових правовідносин у зв'язку із загибеллю військовослужбовця.

В судовій практиці можна виділити наступні типові справи щодо спадкування од-

ного з фактичного подружжя у разі загибелі військовослужбовця:

1) встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу в порядку окремого провадження;

2) визнання права власності на майно, як частку у праві спільної сумісної власності чоловіка та жінки, які проживали без реєстрації шлюбу в порядку позовного провадження;

3) визнання права власності на нерухоме майно в порядку спадкування в порядку позовного провадження.

Законодавець встановлює імперативну норму щодо **розгляду спадкових спорів виключно за правилами загального позовного провадження** (п. 2 ч. 4 ст. 274 ЦПК України). В рішеннях **Верховного Суду неодноразово наголошувалось на неможливості розгляду розгляду даної категорії справ в порядку спрощеного провадження**, зокрема у постанові від 19 травня 2021 року у справі № 278/2797/19 ОСОБА_1 звернулась до суду з позовом до територіальної громади щодо визнання права власності в порядку спадкування. В оформлені права власності після померлої ОСОБА_2, їй в нотаріальній конторі було відмовлено у зв'язку з наявністю спадкоємця першої черги. З огляду на викладене, ОСОБА_1 просила суд визнати право власності в порядку спадкування. Рішенням суду першої інстанції ОСОБА_1 відмовлено у задоволенні позову. Постановою її апеляційної інстанції рішення залишено без змін. Апеляційний суд вказав, що справа є малозначною в силу вимог закону. Натомість касаційна скарга ОСОБА_1 мотивована тим, що суд апеляційної інстанції розглянув в порядку спрощеного позовного провадження справу, котра підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження. Верховний Суд дійшов висновку про порушення судом апеляційної інстанції норм процесуального права, оскільки чинним цивільно-процесуальним законодавством не передбачена можливість здійснювати розгляд справ щодо спадкування в порядку спрощеного позовного провадження за наявними у справі матеріалами без повідомлення сторін. Тож постанову було скасо-

вано, а справу направлено на новий розгляд до суду апеляційної інстанції [6].

У спадкових справах для констатації належності позивача (одного з фактичного подружжя) важливу роль відіграє безпосереднє встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу в порядку окремого провадження (за наявності спору про право в порядку загального позовного провадження). Згідно офіційної судової статистики за 2023 рік в порядку окремого провадження до судів першої інстанції надійшло 48 668 тисяч заяв у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, 33 163 з яких становлять інші факти, як ось наприклад факт проживання однієї сім'єю [7]. Хоча точної кількості справ щодо встановлення факту проживання однією сім'єю невідомо, проте такі цифри нашоують на розуміння приблизного масштабу заяв в даній категорії.

Вертаючись до питань розгляду спадкових справ за участю одного з фактичного подружжя, постає важливе питання у яких випадках варто звертатись з заявою в порядку окремого провадження, а у яких із позовом в порядку позовного. У постанові Верховного Суду від 22 квітня 2020 року у справі № 200/14136/17 презюмується, що у разі якщо виникнення права на спадкування залежить від доведення певних фактів, особа може звернутись в суд із заявою про встановлення цих фактів, яка у разі відсутності спору, розглядається за правилами окремого провадження [8].

Дана рекомендація процесуального характеру сьогодні широко використовується системою судочинства, зокрема у справі від 07 серпня 2023 року № 344/10217/23 Івано-Франківський міський суд Івано-Франківської області розглянув заяву ОСОБА_1 про встановлення факту проживання однією сім'єю не менше як п'ять років до часу відкриття спадщини з загибим військовослужбовцем ОСОБА_10. Заява мотивована тим, що встановлення даного факту з ОСОБА_10 є необхідним для підтвердження їх спільного проживання однією сім'єю, як чоловіка та жінки без шлюбу, та набуття статусу спадкоємця четвертої черги. Дослідивши всі обставини справи суд дійшов висновку,

що саме після встановлення даного факту заявник отримає право на спадкування майна у зв'язку із загибеллю військовослужбовця, а також право на одноразову грошову допомогу, поряд з іншими особами, що унеможлиблює можливість встановлення в порядку окремого провадження кола осіб, котрі мають такі ж права. На думку суду за таких обставин вбачається спір про право, тож дана справа підлягає розгляду в порядку загального позовного провадження. Ухвалою суду у відкритті провадження було відмовлено [9].

Тож **визначальною обставиною** для розгляду заяви в порядку окремого провадження щодо встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без ресторації шлюбу є **саме відсутність наявності подальшого цивільно-правового спору у зв'язку з встановленням відповідного факту**. У разі, якщо суд дійде висновку, що встановлення факту, порушуватиме права та інтереси інших осіб у справі, заяву буде залишено без розгляду, а заявнику роз'яснено право на звернення до суду в межах загального позовного провадження.

Предмет доказування у справах щодо встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу, формуватиметься на підставі спірного факту, а не правовідношення, встановлення якого прямо впливатиме на виникнення, зміну або припинення тих чи інших прав заявника. Задля визначення юридичної природи факту, необхідно з'ясувати мету його встановлення. Предмет доказування окреслює заявник через зміст поданої заяви, а його межі встановлюються чинним законодавством. Значний вплив на його формування мають різного роду оцінки, відкладальні умови та інтереси. Відтак, предмет доказування формуватиметься згідно з обставин кожної заяви індивідуально.

Зазначимо, що в даній категорії справ на **особу покладається обов'язок доведення наявності у фактичних відносинах ознак характерних саме подружжю**, як соціального інституту сім'ї та союзу конкретних осіб, і визнання такого факту повинно тягнути для особи виникнення певних юридичних наслідків в майбутньому. Судом не розгляда-

тимуться докази, що виходять за межі предмета доказування.

Критерії оцінювання поняття членів сім'ї Конституційний Суд України надав у рішенні від 3 червня 1999 року у справі № 5-рп/99, встановивши, що умовами для визнання осіб членами сім'ї, окрім факту спільного проживання, є безпосереднє введення спільного господарства, тобто наявність спільних витрат, спільного бюджету, харчування, купівлі майна для спільного користування, участі у витратах на утримання житла, його ремонт, надання взаємної допомоги та інших реальних обставин, що засвідчують реальність сімейних відносин. У своїй постанові від 17 січня 2024 № 759/14906/18 року Верховний Суд презюмує, що встановленню і доведенню підлягає безпосередньо сукупність усталених обставин та відносин, оскільки самі по собі факти перебування у близьких стосунках чоловіка та жінки або спільна присутність їх на святах, пересилання коштів, або періодичний спільний відпочинок, проживання за однією адресою, факт реєстрації за такою адресою при відсутності інших ознак не можуть свідчити про наявність між чоловіком і жінкою відносин притаманних подружжю [10, 11].

У справі № 481/289/24 від 11 липня 2024 року ОСОБА_1 звернулась до суду із заявою про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Заяву було обгрунтовано тим, що ОСОБА_4 та ОСОБА_1 05.06.1993 року зареєстрували шлюб, під час якого у них народилась донька. 03.12.1999 року між зазначеними особами шлюб було розірвано, після чого у них народилась ще одна донька. Заявниця зазначає, що з грудня 1999 року до загибелі ОСОБА_4 від 01.05.2022 року під час участі у заходах необхідних для забезпечення оборони України проживала разом за однією адресою як чоловік та жінка, без шлюбу, вели спільне господарство, мали спільний бюджет, були пов'язані спільним побутом та мала взаємні права та обов'язки відносно одне одного, тим самим складаючи сім'ю. В обгрунтування заяви ОСОБА_1 було надано наступні докази щодо спільного проживання з ОСОБА_4: витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, витяг із

наказу командира військової частини, витяг із поіменного списку безповоротних втрат особового складу, довідка від депутата сільської ради від 29.01.2024 року № 16 про спільне проживання. У даній справі, суд дійшов висновку, що надані витяги не є переконливими доказами щодо встановлення факту ведення сумісного побуту. Також критично суд поставився до довідки від депутата сільської ради оскільки час проживання у заяві ОСОБА_1 зазначає з грудня 1999 року, а відповідно до наданої довідки з 2002 [12]. Тож з урахуванням відсутності належних доказів, суд не зміг встановити факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу.

Слід зазначити, що відповідно до положень Цивільного Процесуального Кодексу України (надалі ЦПК України) засобами доказування є пояснення сторін, третіх осіб, показання свідків, письмові докази, речові докази, електронні докази та висновки експертів. Тож під час дослідження доказів суд керується наступними оціночними поняттями: належності, допустимості, достовірності кожного окремого доказу та достатності й взаємного їх зв'язку в сукупності.

Законом чітко не врегульовано питання, які саме докази вважатимуться безсумнівною підставою підтвердження факту проживання однією сім'єю, відтак, визначення належності та допустимості покладається саме на суд під час безпосереднього здійснення оцінки таких доказів. Зокрема, у листі Верховного Суду України від 01.01.2012 «Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення», належними та допустимими доказами, які свідчать про факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу можуть бути: свідоцтва про народження дітей, довідки з місця проживання, свідчення свідків, лист ділового та особистого характеру тощо. Також це можуть бути: свідоцтва про смерть одного «із подружжя», свідоцтва про народження дітей, в яких чоловік у добровільному порядку записаний як батько, виписки з погосподарських домових книг про реєстрацією чи вселення; докази про спільне придбання майна як рухомого, так і нерухомого (чеки,

квитанції, свідоцтва про право власності); заяви, анкети, квитанції, заповіти, ділова та особиста переписка, з яких вбачається, що «подружжя» вважали себе чоловіком та дружиною, піклувались один про одного; довідки житлових організацій, сільських рад про спільне проживання та ведення господарства [13, с. 10]. Такими чином докази повинні містити не лише фактичні дані, але й інші обставини справи, і в повній мірі обґрунтовувати вимогу щодо встановлення юридичного факту.

Як вбачається в судовій практиці, у даній категорії справ, часто звертаються до такого засобу доказування як покази свідків, наприклад родичів, друзів, колег або ж сусідів. Виникає питання чи може суд встановити факт проживання однією сім'єю лише опираючись на покази свідків? Чи покази свідків лише повинні враховуватись судом у сукупності з іншими наданими доказами? У постанові Верховного Суду від 14 лютого 2018 року у справі № 129/2115/15-ц вказується на те, що **покази свідків не можуть бути єдиною підставою для встановлення факту спільного проживання однією сім'єю без шлюбу** [14]. Такої ж позиції притримується Верховний Суд і у питаннях надання заявником як доказу **спільних фотографій** фактичного подружжя.

Важливим елементом в доказуванні факту спільного проживання чоловіка і жінки без шлюбу є **тривалість таких відносин**. Судами напрацьовано, що факт спільного проживання повинен бути довготривалим, проте не конкретизуючи строк такого проживання, який повинен довести заявник. У зв'язку із військовою мобілізацією громадян України виникає логічне питання, як обчислюватиметься строк ведення спільного господарства у разі перебування одного з фактичного подружжя на військовій службі.

Хмельницьким апеляційним судом від 05 вересня 2024 року у справі № 688/4944/23 було розглянуто апеляційну скаргу на рішення Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області щодо встановлення факту спільного проживання чоловіком та жінкою однією сім'єю. В обґрунтовані заяви ОСОБА_1, в суді першої інстанції, по-

силалась на те, що ОСОБА_3 військовослужбовець загинув під час бойових дій у місті Бахмут, з яким з 10.01.2018 року до загибелі вона проживала в цивільному шлюбі як подружжя, мали спільний бюджет, піклувались один про одного та вели домашнє господарство. Встановлення даного факту заявниці було необхідно для отримання права на спадкування. Розглянувши всі обставини справи суд першої інстанції задовольнив заяву. Натомість в апеляційній скарзі мати загиблого військовослужбовця ОСОБА_2, яка не брала участь у справі, просила скасувати рішення суду та відмовити у задоволенні заяви. Апелянтка зазначала, що заявниця познайомилась з її сином та стали зустрічатися в 2020 році, а до 2022 року перебували у вільних відносинах з заявницею і спільного господарства не вели. 24.02.2022 року ОСОБА_3 був мобілізований. В період з 2017 року по 24.02.2022 року навчався в Академії сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного. В період з 24.02.2022 року по вересень 2022 року знаходився у розпорядженні військової частини. Хоча з вересня 2022 року ОСОБА_3 дійсно проживав періодично з заявницею до моменту загибелі (січня 2023 року), однак на думку апелянтки висновок суду щодо проживання однією сім'єю не менше 5 років був хибним [15].

З даного приводу, варто звернутись до позиції Верховного Суду у справі № 279/2014/15-ц від 23 вересня 2019 року, в якій Суд зазначає, що **проходження чоловіком військової служби, реєстрації та постійне проживання у військовій частині не можуть свідчити про те, що сторони не перебували у фактичних сімейних відносинах**, оскільки такий факт вказує лише на виконання особою військового обов'язку [16]. Варто зазначити, що Верховний Суд у своїх правових позиціях неодноразово наголошував щодо різної правової природи майнових та спадкових відносин. У разі встановлення факту проживання однієї сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу у спорах щодо спадкування впливає необхідність доводити строк спільного проживання не менше 5 років відповідно до статті 1264 ЦК України. Натомість у разі, якщо спір стосу-

ється майнових прав законодавством такого обов'язку не закріплено.

Встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка і жінки без шлюбу необхідно також і у питанні призначення одноразової грошової допомоги (надалі - ОГД) у разі загибелі, проте зазначимо, що **така виплата не становить склад спадщини**. Виплати здійснюються відповідно до Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», постанови Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 168 та наказу Міністерства оборони України від 25.01.2023 № 45.

Постановою Кабміну № 714 від 18 червня 2024 року було внесено зміни до постанов від 25 грудня 2013 року № 975 та від 28 лютого 2022 року № 168 у питаннях виплати ОГД. КМУ було стандартизовано нормативно-правові акти у відповідність до ЗУ «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Право на отримання 15 000 000 гривень ОГД забезпечується постановою Кабміну № 168 від 28 лютого 2022 року. Щодо постанови № 975, то відтепер, військовослужбовець має право на складення у письмовій формі особистого розпорядження на випадок власної загибелі у питанні виплати огд визначеним ним особисто особам, з встановленням відсоткового розміру частки, яку отримує така особа. Варто зазначити, що **незалежно від змісту особистого розпорядження право на призначення та отримання ОГД мають: малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти, непрацездатна вдова (або ж вдівець) та непрацездатні батьки загиблого у розміру 50 % частки, яка належала б кожному з них у разі призначення і виплати ОГД за відсутності особистого розпорядження. У разі відсутності такого розпорядження або ж за наявності не охопленої частки ОГД, право на таку виплату (її частку) у рівних частках мають: діти, зокрема усиновлені, зачаті за життя загиблого та народжені після його смерті, а також діти, стосовно яких загиблого за життя було позбавлено батьківських прав; вдова (вдівець); батьки або ж усиновлювачі загиблого, якщо вони не були позбавлені батьківських прав або їхні батьківські**

права були поновлені на момент загибелі; онуки загиблого, якщо на момент загибелі військовослужбовця їхні батьки загибли або померли; жінка (чоловік), з якою (яким) загибла особа проживала однією сім'єю, але не перебувала в шлюбі між собою або будь-якому іншому шлюбі, за умови, що цей факт встановлено рішенням суду; та утриманці визначенні Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [17]. Постановою також встановлюється **заборона на відмову від призначення та отримання ОГД від імені недієздатних та осіб дієздатність, яких обмежена, малолітніх, неповнолітніх дітей** загиблого військовослужбовця.

Як вбачається з чинного законодавства один з фактичного подружжя, **дружина (чоловік), може претендувати на виплату ОГД** у разі загибелі військовослужбовця **лише за умови встановлення факту проживання однією сім'єю в судовому порядку**. У зв'язку з тим, що виплата ОГД здійснюється за рішенням комісії департаменту соціального забезпечення Міністерства оборони України, судами не завжди вірно тлумачиться питання юрисдикційної належності таких справ. У справі № 212/5550/23 від 07 лютого 2024 року, що переглядалась в порядку касаційної скарги Верховним Судом, ОСОБА_1 звернулась з заявою про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу та встановлення факту перебування на утриманні. В обґрунтування заяви вказала, що 08 липня 2023 року під час бойових дій по забезпеченню здійснення заходів за національної безпеки та оборони загинув ОСОБА_3, з яким заявниця проживали разом, вели спільне господарство, малий спільний бюджет та були пов'язані спільним побутом. ОСОБА_1 перебувала на повному утриманні загиблого. Вказала, що встановлення даних фактів необхідно для призначення їй одноразової виплати у зв'язку з загибеллю ОСОБА_3 та для отримання соціального захисту членів сім'ї загиблих захисників України. Відмовляючи у відкритті провадження у справі суди першої та другої інстанції помилково дійшли висновку, що справа не підлягає розгляду в по-

ряду цивільного судочинства, оскільки за предметом і можливими правовими наслідками цей спір належить до сфери публічно-правових відносин і має розглядатись в порядку адміністративного судочинства [18]. Суд зазначає, що першою та апеляційною інстанціями не було враховано, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення розглядаються і вирішуються судами цивільної юрисдикції за правила ЦПК України та зробили помилковий висновок про відмову у відкритті провадження у справі на підстав пункту 1 частини першої статті 186 ЦПК України.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21 остаточно визначається юрисдикційна належність даної категорії заяв. ВП ВС не погодилась із висновком Касаційного цивільного суду. КЦС ВС в постанові від 22.03.2023 у справі № 290/289/22-ц зазначив, що вимоги ОСОБА_5 пов'язані з доведенням наявності підстав для визнання (підтвердження) за нею певного соціально-правового статусу, не пов'язаного з будь-якими цивільними правами та обов'язками, їх виникненням, існуванням та припиненням. Тому за предметом та можливими правовими наслідками такі вимоги пов'язані з публічно-правовими відносинами заявниці з державою, а отже, не підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства. У своїй постанові Велика Палата Верховного Суду зазначила наступне: Відповідно до частини першої статті 293 ЦПК України окреме провадження - це вид несповного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Згідно з пунктом 5 частини другої статті 293 ЦПК України суд розглядає в порядку окремого провадження справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Перелік юридичних фактів, що підлягають встановленню в судовому порядку, зазначений у статті 315 ЦПК Укра-

їни, не є вичерпним. Відповідно до пункту 5 частини першої статті 315 ЦПК України суд розглядає справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Аналіз зазначених правових норм свідчить про те, що існують два порядки встановлення фактів, що мають юридичне значення: позасудовий і судовий. Верховний Суд наголошує, що у разі оскарження до суду відмови відповідного органу в установленні юридичного факту, який підлягає встановленню у позасудовому порядку, такий спір підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства і суди насамперед перевіряють, чи відповідає оскаржуване рішення суб'єкта владних повноважень критеріям, визначеним частиною другою статті 2 КАС України, а відповідач в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень відповідно до частини другої статті 77 КАС України повинен довести правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності [20].

Ознайомившись з масивом проваджень із залученням Міністерства оборони України як заінтересованої у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю з загиблим військовим, варто виділити про типові зловживання процесуальним законодавством зі сторони представників Міноборони. Наприклад, у справі № 709/806/24 від 04 липня 2024 року до Чорнобаївського районного суду Черкаської області надійшла заява від ОСОБА_1 про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Представник Міністерства оборони України ОСОБА_2 подала письмові пояснення, зазначаючи, що з урахуванням наявності інших осіб, які можуть претендувати на виплату одноразової грошової допомоги, вважає встановлення даного факту пов'язане з наступним вирішенням спору про право, тож вказана заява не підлягає розгляду в порядку окремого провадження та повинна бути залишена без розгляду. Суд зазначив, що не враховує твердження ОСОБА_2, що встановлення факту в даному випадку пов'язане з наступним вирішенням спору про право, оскільки

Верховний Суд у своїх правових позиціях чітко зазначив, яким чином повинні розглядатись справи вказаної категорії [19].

Розглянемо випадки, коли встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка і жінки без шлюбу розглядатиметься в порядку позовного провадження. Як зазначалось раніше, спадкування за законом в Україні відбувається почергово, а той з фактичного подружжя, хто пережив партнера становлять 4 чергу спадкоємців. У разі виникнення інтересу до спадкового майна спадкодавця і за наявності спадкоємців попередніх черг, такий спосіб захисту законного інтересу особи як встановлення факту, що має юридичне в порядку окремого провадження або ж визнання спадкоємцем четвертої черги не створюватиме ніяких правових наслідків для позивача. Натомість, на підставі положень статті 74 СК України особа в порядку позовного провадження може звернутися до суду з вимогою щодо встановлення факту проживання однією сім'єю, визнання права власності позивача на майно загиблого, як частку у праві спільної сумісної власності чоловіка та жінки, які проживали без реєстрації шлюбу з подальшим виключенням такого майна зі складу спадщини.

Цікавою в даному аспекті є постанова Вінницького апеляційного суду від 03 жовтня 2024 року у справі № 134/64/24. 08 січня 2024 року ОСОБА_1 звернулася з позовом до ОСОБА_2, за яким просила: встановити факт проживання її та ОСОБА_4, який помер, однією сім'єю без реєстрації шлюбу з 21 листопада 2006 року по 10 жовтня 2023 року; визнати за нею право власності на частину житлового будинку до складу якого входять сарай, вхідний майданчик, прибудова, погріб, огорожа, колодязь; визнати за нею право власності на частину вантажного автомобіля. Позивач вказує, що вела спільне господарство з ОСОБА_4, мали спільний бюджет, який витрачали в інтересах сім'ї. Після повномасштабного вторгнення ОСОБА_4 був мобілізований до лав Збройних Сил України, оскільки з 2014 року приймав участь в антитерористичній операції, мав досвід бойових дій. Після смерті ОСОБА_4 відкрилась спадщина, до складу якої увійшли спірні житловий будинок та тран-

спортний засіб. Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позову було відмовлено. Розглядаючи апеляційну скаргу суд не погодився з рішенням суду першої інстанції у відмові задоволення позову з підстав недоведеності факту спільного проживання ОСОБА_1 та ОСОБА_4, натомість зазначив, що вимога про встановлення такого факту не є такою, що забезпечує ефективний захист прав позивачки, а тому у її задоволенні необхідно відмовити саме з зазначених підстав посилаючись на постанову Великої Палати Верховного Суду від 22 січня 2024 року у справі № 523/14489/15-ц. Відтак, пунктом 43-44 постанови передбачено наступне: **задоволення позовної вимоги про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу у справі позовного провадження про поділ майна подружжя є помилковими, у задоволенні позову в цій частині слід відмовити. Обґрунтування позиції суду щодо підтвердження чи спростування факту спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу у справах позовного провадження має бути наведено у мотивувальній частині рішення. У ній, зокрема, мають бути зазначені фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини; в резолютивній частині рішення у справах позовного провадження суд має зробити висновок про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної з заявлених вимог. Вимоги про встановлення юридичного факту не є вимогами, які забезпечують ефективний захист прав у справах про поділ майна подружжя, а лише підставою для вирішення такої справи [21].**

Висновок

За результатами дослідження можемо стверджувати про наявність певної проблематики у спадкуванні конкубіату у разі загибелі учасника бойових дій. Відсутність законодавчого закріплення інституту фактичного подружжя зумовлює необхідність доведення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки в судово-

му порядку. Визначення чіткої предметної юрисдикції між видами проваджень в порядку окремого та загального позовного забезпечує ефективний спосіб захисту прав заявника. На Верховний Суд, як на орган, який забезпечує сталість та єдність судової практики, покладається обов'язок вироблення єдиних стандартів доказування у справах про встановлення фактів проживання однією сім'єю. Заздалегідь недосяжний стандарт доказування не сприятиме належному захисту прав та інтересів особи у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю. У своїх правових позиціях Верховний Суд не лише визначився з стандартом доказування, але й встановив, що вимоги про встановлення юридичного факту не є вимогами, які забезпечують ефективний захист прав у справах про поділ майна подружжя, а лише є юридичною підставою для вирішення таких категорій справ. Натомість встановлення такого факту є необхідним задля призначення одноразової грошової допомоги у разі загибелі учасника бойових дій.

Література

1. Понад мільйон прав на спадщину зареєстрували нотаріуси у 2023 році. Опендатабот : веб-сайт. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/notary-forms-2023> (дата звернення: 04.10.2024).
2. Смертність в Україні. Мінфін : веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/deaths/2021/> (дата звернення: 04.10.2024).
3. Спадкове право крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 536 с.
4. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7. Вісник Верховного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text> (дата звернення: 05.10.2024).
5. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 21 жовтня 2021 року у справі № 401/2614/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100456741> (дата звернення: 05.10.2024).
6. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 19 травня 2021 року у справі № 278/2797/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97393665> (дата звернення: 07.10.2024).
7. Судова статистика : № 1-ц ЗВІТ СУДІВ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ ПРО РОЗГЛЯД СПРАВ У ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА. Судова Влада України. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-ts_4-2023.xls (дата звернення: 07.10.2024).
8. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 22 квітня 2020 року у справі № 200/14136/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88909705> (дата звернення: 07.10.2024).
9. Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 07 серпня 2023 року у справі № 344/10217/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111370053> (дата звернення: 07.10.2024).
10. Рішення Конституційного Суду України у справі про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї» від 03 червня 1999 року у справі № 1-8/99. Офіційний вісник України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text> (дата звернення: 08.10.2024).
11. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 17 січня 2024 року у справі № 759/14906/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116606829> (дата звернення: 08.10.2024).
12. Рішення Новобузького районного суду Миколаївської області від 11 липня 2024 року у справі № 481/289/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120480429> (дата звернення: 09.10.2024).
13. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення : витяг. Верховний Суд України. 17 с.
14. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 14 лютого 2018 року у справі № 129/2115/15-ц. Єдиний

державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72269217> (дата звернення: 12.10.2024).

15. Постанова Хмельницького апеляційного суду від 05 вересня 2024 року у справі № 688/4944/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121424739> (дата звернення: 12.10.2024).

16. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 23 вересня 2019 року у справі № 279/2014/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84545086> (дата звернення: 13.10.2024).

17. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 р. № 975 і від 28 лютого 2022 р. № 168 : Постанова від 18 червня № 714. Урядовий кур'єр. 20 черв. (№ 125). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/714-2024-п#Text> (дата звернення: 13.10.2024).

18. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 07 лютого 2024 року у справі № 212/5550/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117015428> (дата звернення: 15.10.2024).

19. Рішення Чорнобаївського районного суду Черкаської області від 04 липня 2024 року у справі № 709/806/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120195612> (дата звернення: 15.10.2024).

20. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512563> (дата звернення: 15.10.2024).

SUMMARY

The article aims to analysis the procedural features in the consideration of inheritance cases involving de facto spouses in the event of the death of a serviceman. The article examines the peculiarities of proceedings in inheritance disputes featuring de facto spouses of deceased servicemen, highlighting a number of legal and procedural challenges arising from the exceptional nature of the legal relations. The problematic areas of establishing the subject matter of proof regarding the fact of cohabitation of a man and woman without formal marriage registration are discussed. Particular attention is paid to issues of inheritance by law, the legal status of common-law relations, and confirmation of the grounds for inheritance in the event of the death of a serviceman, both in general action proceedings and in separate proceedings.

Based on the research conducted, the authors concluded that the regulation of inheritance rights between spouses in Ukraine is of great relevance. The lack of clear legal norms complicates the protection of the rights of de facto spouses as a family members of a deceased serviceman. The establishment of unified procedural approaches will contribute to the formation of an effective system for safeguarding and protecting the rights of de facto spouses in the event of a serviceman's death in contemporary realities.

Key words. Inheritance disputes, common-law marriage, de facto spouse, death of servicemen, subject of proof, death gratuity.

21. Постанова Вінницького апеляційного суду від 03 жовтня 2024 року у справі № 134/64/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122151156> (дата звернення: 16.10.2024).